

УДК 37.013.42:17.03-053.66-058.55:371.4*Макаренко А.С.

ОЛЬГА ПОЛЯКОВА, ОЛЕНА КОЗЛОВА

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

АКСІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ А. С. МАКАРЕНКА З НЕПОВНОЛІТНІМИ ПРАВОПОРУШНИКАМИ

У статті подано авторське бачення аксіологічних основ соціально-педагогічної роботи А. С. Макаренка з неповнолітніми правопорушниками через призму провідних аксіологічних принципів: рівноправності всіх філософських поглядів у межах єдиної гуманістичної системи цінностей, рівнозначності традицій і творчості, екзистенціального рівності людей, діалогу як цінності.

Ключові слова: А. С. Макаренко, соціально-педагогічна робота з неповнолітніми правопорушниками, аксіологічні основи.

Постановка проблеми. Загострення ряду проблем соціального виховання в сучасній Україні (зокрема, соціального сирітства, дитячої безпритульності та злочинності тощо) вимагає поглибленого розуміння практичного досвіду видатних педагогів, які стояли біля витоків вітчизняної соціальної педагогіки. Серед них безумовно цікавим постає внесок А. С. Макаренка у розбудову соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками, а також питання визначення ціннісної платформи зазначеної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історії вітчизняної соціальної педагогіки досліджували Л. Ваховський, А. Рижанова, Н. Сейко, Л. Штефан та інші. Педагогічна спадщина А. С. Макаренка стала предметом досліджень таких науковців, як Л. Гриценко, Н. Дічек, Г. Жураховський, Т. Корабльова, С. Карпенчук, М. Ніжинський, С. Невська, Н. Ничкало, А. Фролов, М. Ярмаченко та інших.

Аксіологічні основи розвитку освіти висвітлено у доробках І. Беха, М. Євтуха, І. Зимньої, І. Зязюна, В. Кременя, М. Нікандрова, В. Огнев'юка, В. Сластьоніна, О. Сухомлинської та інших.

Проте, педагогічна спадщина А. С. Макаренка досі представляє простір для наукового пошуку. Зокрема, в умовах суперечок щодо визначення провідних характеристик педагогічної системи педагога-класика, на нашу думку, актуальним залишається питання її аксіологічних основ як провідної детермінанти.

Формулювання цілей статті. Жодною мірою не заперечуючи необхідності комплексного підходу до вивчення авторської школи А.С. Макаренка, вважаємо за доцільне здійснити спробу аналізу аксіологічних основ його соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до вимог наукового дослідження щодо необхідності оперування чітко визначеним понятійним апаратом, приступимо до уточнення застосовуваних нами трактовок змісту провідних для нашого пошуку термінів «соціально-педагогічна робота» та «аксіологічні основи».

У своєму дослідженні ми, спираючись на наукові розвідки О. Безпалько, І. Звереві, С.Харченка, будемо виходити з визначення відношення категорії «соціально-педагогічна діяльність» до категорії «соціально-педагогічна робота» як цілого до часткового, з уточненням змісту соціально-педагогічної роботи як різновиду соціально-педагогічної діяльності, що «здійснюють у певній соціальній інституції та спрямований на чітко визначений об'єкт впливу. Іншими словами, соціально-педагогічна робота характеризує соціально-педагогічну діяльність у площині безпосередньої соціальної практики в чітко окреслених умовах» [1; 44].

Відповідно, ми підтримуємо тезу О. Караман про сутність соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми злочинцями як «виду професійної діяльності, що полягає у створенні освітніми, виховними, психологічними й соціальними засобами сприятливих умов для ресоціалізації та подальшої інтеграції, соціалізації, усебічного розвитку, саморозвитку та самореалізації особистості неповнолітнього на основі використання ресурсів особистості, пенітенціарного закладу, громади і держави» [3, с. 72].

Щодо розкриття сутності поняття «аксіологічні основи» як одного з базових в контексті визначення ціннісної платформи соціально-педагогічної роботи А.С. Макаренка, під ними ми будемо розуміти провідні ціннісні орієнтації педагога-класика, що, як виразники змісту його життєдіяльності, значно вплинули на відповідну професійну практику у напрямку ре-соціалізації неповнолітніх правопорушників.

Слідуючи окресленою нами логікою дослідження, приступимо до вивчення аксіологічних основ А.С. Макаренка у його роботі з неповнолітніми правопорушниками. Аналіз теоретичних доробків і системи практичної діяльності цього видатного педагога дає нам підстави стверджувати про намагання дотримання ним комплексу провідних аксіологічних принципів, розробленого та обґрунтованого вже у другій половині ХХ століття (Сластьонін В., Тугарінов В. та ін.). Розглянемо це питання докладніше.

1. В умовах тоталітарної ідеології радянської системи проблемним для педагога стало дотримання *аксіологічного принципу рівноправності усіх філософських поглядів у межах єдиної гуманістичної системи цінностей*. Таке «свавілля», за часів соціокультурної ситуації педагогічної діяльності А.С. Макаренка, призвело б до його миттєвого «професійного вигнання». Тому, у теоретичному доробку педагога ми знаходимо тезу лише про необхідність визнання свободи вибору та маневрування у виховній діяльності: «... для виховання будівника-більшовика та переконаного буржуазного діяча на кожному кроці може знадобитися один і той самий перелік прийомів, як однаково вимагається цегла, бетон, залізо, дерево і для будівництва храму, і для будівництва робітничого клубу. Питання вирішується не вибором переліку, а поєднанням засобів, їх розташуванням стосовно один одного, їх загальною гармонійною спрямованістю ...» [5, с. 13]. Завдяки цій свободі педагог-новатор, частково, долав ідеологічні обмеження тогочасної радянської педагогіки, яка проголошувала непридатним увесь попередній (буржуазний) філософський і педагогічний досвід.

2. Особливо значущим фактором А. С. Макаренко визнавав педагогічний досвід: «Не існує більш діалектичної науки, ніж педагогіка. А отже, в жодній іншій галузі показники досвіду не мають такого великого значення» [5, с. 12]. Зокрема, значну увагу у своїй педагогічній практиці, педагог відводив такій складовій народної педагогіки, як використання традицій (як от, трудових обрядів) – засобу формування у вихованців «довіри до вчорашнього дня». Водночас, у педагогічній системі А.С. Макаренка одну з провідних позицій посідає творчий пошук: розробка і апробація нових цілей, засобів і форм виховання. Відповідно, творча праця позиціонується педагогом-новатором як «одна з форм служіння людям» [6, с. 64]. Зазначене виступає підтвердженням усвідомлення А.С. Макаренком *аксіологічного принципу рівнозначності традицій і творчості*, визнання необхідності вивчення і використання учинь минулого задля відкриття їх можливостей у теперішньому і майбутньому.

3. Яскраво представлена у науковому доробку А.С. Макаренка його позиція щодо дотримання *аксіологічного принципу екзистенціальної рівності людей*. Педагог заперечував доцільність визнання безпритягливої дитини «особливою дитиною», яка, ніби то відрізняється від інших відмінними антропологічними характеристиками, що зумовлює застосування до неї «особливих» методів. А.С. Макаренко визнавав таких дітей повноправними членами суспільства, майбутніми громадянами, які потребують не «виправлення» і «перевиховання», а допомоги у поверненні до нормального життя. У міжнародному науково-педагогічному фонді широко відомим є афористичний вислів педагога-класика: «Не буває дефективних дітей, малолітніх правопорушників. Бувають нещасливі діти». Зазначене виявляє місце гуманізму як першовитоку усієї педагогічної спадщини А.С. Макаренка та характеризує його як, насамперед, соціального педагога – фахівця, завданням якого є створення сприятливих умов соціалізації дитини, покликаних забезпечувати реалізацію усього комплексу прав зростаючої особистості. Адже в основі поняття «права дитини» лежать дві цінності: людська гідність і рівність [7, с. 194]. *Соціокультурний прагматизм* видатного педагога, *натомість теоретичних суперечок про підґрунтя цінностей*, виявляється у переважній спрямованості його професійної діяльності на практичну соціально-педагогічну роботу, метою якої видатним вихователем було проголошено «створення Людини». Про це Антон Семенович писав так: «До вас приводять занедбаного хлопця ... потрібно зробити з нього Людину. Я розвиваю у нього віру в себе, виховую у нього почуття обов'язку перед самим собою, перед робітничим класом, перед людством, говорю йому про робітничу й людську гідність. А виходить, що це

ересь. Необхідно виховувати класову самосвідомість (говорючи між нами, навчити молоти язиком відповідно до тексту підручника політграмоти)» [4, с. 3].

4. *Ідея діалогу як цінності*, як протилежності байдужості чи взаємозаперечення, проймає усю педагогічну спадщину А.С. Макаренка. Сучасна психолого-педагогічна наука діалогічність позиціонує як універсальність співіснування різного, основну з ознак культури, особливий спосіб творення культурних цінностей (М. Бахтін, В. Біблер, М. Бубер, Г. Буш та інші). У творах А.С. Макаренка ми не знаходимо праць, присвячених власне проблемі діалогу. Водночас, утвердження суб'єкт-суб'єктних стосунків між вихователями і вихованцями було лейтмотивом педагогічного подвижництва педагога-новатора: «Проблема особистості може бути вирішеною, як що у кожній людині бачити особистість». Справді, вивчення досвіду соціально-педагогічної роботи А. С. Макаренка з неповнолітніми правопорушниками свідчить про те, що процес педагогічної взаємодії будувався Антоном Семеновичем з обов'язковими:

- урахуванням індивідуальних особливостей вихованців (особистісний підхід до людини як носія культури). М. Ярмаченко, щодо здійснення Антоном Семеновичем індивідуального підходу до вихованців, вважає за необхідне наголосити на чітко вираженій позиції педагога-класика: з одного боку він виступав проти намагань тогочасної радянської педагогіки «постригти всіх під один номер, втиснути людину в стандартний шаблон, виховати вузьку серію «людських типів»»; з іншого – попереджав про небезпеку пасивного слідування за кожним індивідуумом, що визначав як «гіпертрофію індивідуального підходу» [9, с. 3];

- якомога більшими вимогами (обов'язково посилюю) й повагою (в тому разі, через вияв гранично допустимої довіри) до особистості (педагогічне положення, запозичене у директора Полтавського учительського інституту О. Волніна). Зокрема, крізь призму концепції Е. Берна про рольові позиції «Я» у спілкуванні («Дитина», «Батько», «Дорослий»), ми впевнюємося у досягненні А. С. Макаренком педагогічно доцільного рівня взаємодії з вихованцями, що визначається як партнерський;

- взаємною відповідальністю (довіра до вихованців, яка виявилася в потужній системі самоврядування виховною колонією, участі їх у виробництві). Система самоврядування, з усім багатством відносин взаємної підлеглості командирів, упередила виникнення двох груп, якими грішила радянська школа: «активу» (усталена група осіб, як ініціативних і ділових, так і резонерів) і «пасиву» (усталена група деактивованих постатей) [2, с. 44].

- дотриманням вимог цілісності до педагогічного спілкування (праця – виховання – творчість – навчання). Професор Нижньогородського ДПУ імені Д. Мініна, доктор педагогічних наук, консультант дослідницької лабораторії «Педагогіка А. С. Макаренка» Анатолій Фролов у такий спосіб характеризує цілісність виховної системи А. С. Макаренка: «... єдиний у світі класик педагогіки, який цілком присвятив свою творчість вихованню у його принциповій відмінності від навчання та в діалектично-органічному зв'язку з ним: це те, що складає глибинну сутність його видатного внеску в педагогіку, що лежить в основі полеміки з ним за його життя, включно з сучасністю» [8, с. 25].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз аксіологічних основ соціально-педагогічної роботи А.С. Макаренка з неповнолітніми правопорушниками:

- передбачає вивчення дотримання педагогом-класиком основоположних аксіологічних принципів (рівноправності усіх філософських поглядів у межах єдиної гуманістичної системи цінностей, рівнозначності традицій і творчості, екзистенціальної рівності людей, діалогу як цінності);

- свідчить про системне превалювання у них гуманістичної спрямованості;

- наближує до системного усвідомлення педагогічної спадщини видатного педагога, що відкриває перспективи більш розгалуженого вивчення аксіологічних засад соціально-педагогічної роботи цього педагога за допомогою аналізу системи його ціннісних орієнтацій шляхом проектування визначеної на сучасному етапі розвитку педагогічної науки структури ціннісних орієнтацій учителя.

Список використаних джерел

1. Безпалько О. В. *Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 / О. В. Безпалько*. – Луганськ, 2006. – 537 с.
2. Галів М. Д. «Актуальність-нектуальність» вивчення творчості А. С. Макаренка / М. Д. Галів // *Педагогіка і психологія*. – 2010. – №4. – С. 40–51.

3. Караман О. Л. Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах / О. Л. Караман // Соціально педагогіка: теорія та практика. – 2011. – № 2. – С. 65 – 74.
4. Красовицкий М. Ю. Непреходящее в педагогическом наследии А. С. Макаренко (взгляд из США) / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://portalus.ru>.
5. Макаренко А. С. Педагогическая логика / А. С. Макаренко // Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. Ред. коллегия: В. Н. Столетов (пред.) [и др.] – Т. 2. Под ред. И. А. Каирова (отв. ред.) [и др.]. – М. : Педагогика, 1977. – С. 9–15.
6. Павлова М. П. Педагогическая система А.С. Макаренко. – М.: Профтехиздат, 1963. – 335 с.
7. Соціально педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
8. Фролов А. А., Иллалтдинова Е. Ю. Приоритеты педагогики А. С. Макаренко: освоение наследия / А. А. Фролов, Е. Ю. Иллалтдинова // Социальная педагогика : практический журнал для социальных работников и педагогов. – 2012. – №4. – С. 24–31.
9. Ярмаченко М. Антон Макаренко – класик української педагогіки ХХ століття // Педагогічна газета. – 2003. – №2 (103).

Стаття надійшла до редакції 18.02.2013.

Полякова О., Козлова Е.

Сумской государственной педагогической университет имени А.С. Макаренко, Украина

АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ А.С. МАКАРЕНКО С НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ ПРАВОНАРУШИТЕЛЯМИ

В статье представлено авторское видение аксиологических основ социально-педагогической работы А.С. Макаренко с несовершеннолетними правонарушителями через призму ведущих аксиологических принципов: равноправия всех философских взглядов в рамках единой гуманистической системы ценностей, равнозначности традиций и творчества, экзистенциального равенства людей, диалога как ценности.

Ключевые слова: А.С. Макаренко, социально-педагогическая работа с несовершеннолетними правонарушителями, аксиологические основы.

Poljakova O., Kozlova E.

Sumy state pedagogical university after A. Makarenko

VALUED BASES OF SOCIALLY-PEDAGOGICAL WORK OF A. MAKARENKO WITH MINOR OFFENDERS

Authorial vision of valued bases of socially-pedagogical work of A. Makarenko with minor offenders is presented in the article. through the prism of leading valued principles: equality of rights of all philosophical looks within the framework of the single humanistic system of values, equipollence of traditions and creative, existential equality of people, dialogue as value.

Keywords: A. Makarenko, socially-pedagogical work with minor offenders, valued bases.